

DE DIETSE TEKST VAN HET TRAKTAAT:
„DE LIBRIS TEUTONICALIBUS”,

DOOR

Dr. C. G. N. DE VOOYS.

Het traktaat „De libris Teutonicalibus” is een belangrijk dokument voor de geschiedenis van de kerkelijke strijd in de veertiende eeuw. De steeds groeiende behoefte aan stichtelijke lektuur in de volkstaal, wekte in meer conservatieve kringen een krachtige oppositie. Een voorspel was de tegenwerking die Maerlant met zijn Rijmbijbel ondervond; de eigenlike strijd valt in de 14de eeuw. De prologen van verschillende vertalers leveren daarvoor de bewijzen. Enige biezonderheden deelde ik vroeger mede in mijn opstel: „Iets over Middeleeuwse bijbelvertalingen”¹⁾; voor een uitvoeriger overzicht van deze kwestie verwijs ik naar de dissertatie van Ebbinge Wubben²⁾: blz. 127—136: „over het verbod om den bijbel te vertalen”. Daar wordt, in navolging van Jostes, betoogd, dat een algemeen geldend verbod om de bijbel te vertalen, en in de volkstaal te lezen, gedurende de Middeleeuwen niet bestaan

1) *Theol. Tijdsch.*, XXXVII, 139 vlg.

2) *Over Middelnederlandsche vertalingen van het Oude Testament*, 's Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1903.

heeft. Deze bewijsvoering is ook herhaald door F. Michael S. J. ¹⁾. Maar tegelijk blijkt uit de feiten, door deze schrijver bijeengebracht, hoe op allerlei plaatsen de angst voor ketterij aandreef tot bestrijding van theologiese literatuur in de volkstaal. Sedert de kruistochten tegen de ketters in de 13de eeuw begreep de Kerk terecht, dat het toestaan van vrij onderzoek der heilige schriften aan de leken, gelijk stond met ondermijning van het kerkelijk gezag. Michael neemt het bijbelverbod dan ook in bescherming: „het komt niet voort uit geringschatting van de bijbel, maar uit herderlike zorg; de kerk geeft er wat beters voor in de plaats, nl. het ware geloof”.

Dit streven om vrijheid van beweging te krijgen voor het vertalen en verspreiden van Dietse boeken, is dus in zekere zin als een voorbereiding van de Hervorming te beschouwen. Zeker is het, dat de Broeders des Gemeenen levens krachtige aanvallen van de reactie op dit gebied te doorstaan gehad hebben, nadat de tegen hen ingebrachte beschuldiging van ketterij glansrijk weerlegd was. Behalve in de studie van Jostes: „Die Schriften des Gerhard Zerbolt von Zutphen, De libris Teutonicalibus” ²⁾, kan men een beknopt overzicht lezen bij R. Langenberg: „Quellen und Forschungen zur Geschichte der deutschen Mystik” (1092) S. 179—181. Ik behoef er dus hier alleen aan te herinneren, dat het traktaat „De libris Teutonicalibus” de adviezen bevat van aanzienlike rechtsgeleerden, waarin het vonnis ten gunste van de Broeders gewezen werd.

De Latijnse tekst van dit traktaat is tweemaal uitgegeven: eerst door Jostes in het bovengenoemde opstel, later door Preger (1894). Maar sedert zijn er meer hulpmiddelen tot vaststelling van de juiste teksten aan de dag gekomen ³⁾.

1) *Geschichte des deutschen Volkes*, III (1903), 231—235.

2) *Hist. Jahrb.*, München, 1890.

3) In *Theol. Tijdschr.*, XXXVII, 139, noot 2, wees ik op een Neurenbergs handschrift, maar de inhoud daarvan heb ik bij gebrek aan tijd niet kunnen onderzoeken.

P. Bonaventura Kruitwagen O. F. M. te Woerden vestigde nl. mijn aandacht op een handschrift, dat hij ontdekt had in de partikuliere bibliotheek van Graaf Franz von Spee (Schloss Heltorf, te Angermund, bij Düsseldorf). Op grond van een vluchtige kennismaking deelde hij mij daaromtrent het volgende mee. Ik heb dit niet kunnen kontroleren of aanvullen, omdat de eigenaar het handschrift niet uitleent.

„Het handschrift is een flinke kwartijn, naar ruwe schatting van 300—350 bladen. Volgens het schrift dagtekt het uit de eerste helft der 15de eeuw. Het watermerk komt overeen met De Stoppelaar, Plaat III, No. 12 (twee gekruiste sleutels), welk merk door hem werd aangetroffen in een rekening van Goes van het jaar 1433. Het komt evenwel reeds veel vroeger voor, nl. in 1358, 1359 en 1380 (Vgl. De Stoppelaar, blz. 37). De hoofdinhoud van dit handschrift is een alfabeties geordend rechtsboek. Daaraan gaat vooraf het Latijnse traktaat over het lezen in de landstaal, dat volgens het begin en het slot waarschijnlijk geheel met het Haagse handschrift overeenkomt.

In c. Circa principium huius libri et aliorum teutonicarum quaeritur utrum licitum sit libros aliquos in idiomate vulgari editos laycos legere, scribere vel habere. Ad quod breviter respondetur quod huiusmodi legere, scribere vel habere [licet] dummodo haeresim vel errores non contineant....

Ex p l. Saepe enim error contingit in libris huiusmodi ex vicio incauti translatoris.

Daarbij sluit zich onmiddellik een Nederduitse bewerking aan. Het begin luidt:

Dyt vorgescrevene latin vraget eff die leyen vrouwen und man mogen ane sunde dudesche boke hebben und de lesen edder horen, scriven und leren. Darto anthwordet me in dussen vorscreven latine in korten reden alsus. So were dat de dudeschen boke neffen (?) ungheloven ketterie edder ersam holden, unde nicht ensin weder de hilgen lerer lare, noch weder openbar warheit....

Slot: nach deme male ake hir bewiset is. Nu de leygen wol moghet de hilgen scrift hebben und lernen in orer sprake, so moget se vyl bilker ok andere kunste hebben in der sulven sprake. Unde dar ume is ok dut recht bok ute menighen latinischen boken getogen und gemaket in dudesche sprake, gode to love, der hilgen Juncfrowen godes moder sinte Marien und allen hilgen to eren und allen vromen leygen to hulpe und to troste an lyve, gude, ere und zel.

Nu de lude orer moder sprake so sere ēret und vor teyt dat beyde geystlike und wertlike capittle und stichte dudesches landes ore breve scrivet, uitgevet und innomet in duserschen sprake, dar doch vor korten tiden ok de leygen latinische breve geve und nemen; hier umme dunket my nicht unbillich syn ok dut register to dude setten".

Deze Nederduitse tekst schijnt een min of meer zelfstandige bewerking te bevatten, die afwijkt van de door Jostes meegedeelde Middelnederlandse redaktie¹⁾. Maar deze bewerking is waarschijnlijk niet lang na 1400 gemaakt; daarvoor pleit ten minste de omstandigheid, dat van „sinte brigitte" († 1373; heiligverklaard in 1391) gezegd wordt, dat zij „kortlike.... in orer sprake grote boken sulve gescreven unde gemaket" heeft.

Sinds lang was het bekend, dat er behalve de Mnl. tekst in een Brussels hs., die Jostes afdruckte en waarvan men bij Ebbinge Wubben een uittreksel vinden kan, een woordelijke vertaling van de Haagse tekst voorkomt in een Wener handschrift²⁾, maar deze vertaling bleef tot nu toe onuitgegeven. Een beschrijving van dit bekende handschrift, dat de tweede partie van de „Spieghel Historiae" bevat, is hier overbodig³⁾. Alleen wil ik er nog-

1) A. w., blz. 711—717.

2) Hofbibliotheek Ms. 13708.

3) Zie de Inleiding op de uitgave van de *Spieghel Historiae*. Een ander stuk proza: „Dit sijn de vijf poenten die meester geert de grote in den volke tuutrecht predece" (fol. 27^b—fol. 28^a) is door Moll naar dit handschrift afgedrukt in de *Studiën en Bijdragen op 't gebied der Hist. Theol.*, I, 409—411.

maals¹⁾ op wijzen, dat deze vertaling, in Brabants dialect, van 1393 dateert, en dat het origineel dus waarschijnlijk door Jostes te laat gesteld is.

Aan de voet der bladzijden geef ik hier en daar de overeenkomstige Latijnse uitdrukking, volgens de uitgave van Preger²⁾. Behalve de interpunctie heb ik in deze tekst niets veranderd.

In dese navolgende questie wert ge- fol. 1a.
prueft met menegher sentenciën ende
auctoriteiten der heileghen ende der
leeraren, dat georloeft es te lesene ende
te hebbene boeke die in gemeinre spraken
gemaect sijn oft getranslateert, dat
es overgetrocken, op dat die dingen daer
mede sijn oft toecomen, daer hier na af
ghescreven steet, die daertoe behoeren.

Men vraecht oft georloeft es te lesene oft te hebbene de
heilege boeke die in gemeinre spraken³⁾ genaect sijn, ofte die
uten latine in gemeinre tonge⁴⁾ getranslateert sijn. — Hier
toe antwerdt men cortelec, dat dusdanige boeke te lesene, op
dat si negheen heresie, dats ongeloeve oft dolinge, in en heb-
ben, ende sonderlinge, eest dat si van pleindere of slechtere
materiën opelec tracteren⁵⁾, ende alre meest, eest dat si vanden
boeken der heiligen niet en discorderen, also wel na stijl van
dicterene als van eendrachtheiden van sinne⁶⁾, dese te lesene,
dats georloeft ende oec verdienlec. Dit prueftmen aldus: Want

1) Vgl. mijn bespreking van Ebbinge Wubben's proefschrift in *Theol. Tijdsch.*, XXXVIII, blz. 511.

2) *Beiträge zur Geschichte der religiösen Bewegung in den Niederlanden, in der 2en Hälfte des 14en Jahrh.*, München, 1894.

3) in ydiomate vulgari

4) in vulgari

5) de plana ateria aperte pertractant

6) tam stilo dictaminis quam veritate sensus

eest dat de leeke alselke boeke niet lesen en selen, oft niet sculdech en sijn te lesene oft te studerene, dat es oft om dat want si leecken ende niet gelettert¹⁾ en sijn, ende dat alselken niet toe en behort oft niet georloeft en es de heilige screfture te lesene oft te studerene, ofte het es om dat, want al eest dat den leeken niet verboden en es te lesene de heileghe schrifture, nochtan eest ongeorloeft of quaet de godleke screfture in gemeinre spraken oft tongen te lesene oft te hebbene. Maer en gheen van desen en machmen seggen, ja oec elc van desen es ongelyc onbehorlec ende onbequame der leeringe der heileghen²⁾, ende haren raden contrarie ende wedervechtende³⁾ oft wederseggende, also ment menechsens verclaren mach.

Hier omme ten iersten, dat den leeken niet ongeorloeft en es alselke boeke te lesene oft te studerene, om dies wille want si leeke sijn ende ongelettert, ende dat hen daer omme niet en es ongeorloeft, dat proeft men metten rechten⁴⁾, int vijfte boec van decretale, in den titel van den heriten of ongeloefegen, fol. 1b. int capitel Cum ex iniuncto ontrent / dbeghinsel, daer men seit dat de begerte om te verstane de godleke schrifturen ende na die schrifturen de erensteheit te verweckene of te geradene of te vermanenne⁵⁾, dat en es niet te begripene, maer mere of bat te commenderene⁶⁾ of te prisene. Ende dat capitel spreect van leeken menschen. Hier omme so eest hen niet ongeorloeft⁷⁾.

Ten anderen male prueft ment⁸⁾ met innocentiusse in sine glose op de vijf boeke [van] decretale, in dierste boec in den titel van der hoechster driheit⁹⁾ ende van kerstenen geloeve opt capitel firmiter credimus, daer hi aldus seit, oec so scrivet¹⁰⁾, dat de leeke oec dien god geeft den talent van subtilen sinne¹¹⁾, bat doen, eest dat si haren sin bekeeren of geven ter kinnessen van desen vorseiden, dats van widere ende

1) illiterati

2) est inconueniens dictis sanctorum

3) repugnans

4) est argumentum Extra: De hereticis

5) studium adhortandi

6) recommendandum

7) (Hier ongeorloeft) *ontbr. in 't Latijn.*

8) probatur

9) in apparatu extrav. De summa trinitate

10) Item videtur quod

11) subtilis ingenii

van onderscheedeghere kinnessen der dingen die den geloewe toe behoren¹⁾, al eest dat si niet en sondighen, al waert oec dat si hen daer toe niet en keerden. Dit sijn Innocentius waerde²⁾. Hier omme so volcht dat de leeke wel doen hen selven ter scrifturen gevende, dat es ter kinnessen der scrifturen, maer alremeest ten pleinen ende openen devoten boeken.

Item Sente augustinus, in de epistele tot bonefaciusse den grave, berespt de leeke die hen niet en geven ter studiën der scrifturen, want hi seit: „Het es grote confusie³⁾ den sielen der leekere, die seggen: wat behort mi toe de boeke te lesenne oft te horene oft te lerene, oft oec dicwile ter kerken ende ten papen te loepenne? Alsic clerc werden sal, so salic doen die dingen die de clerke doen moeten. Waer omme so en versteet hi niet, want broet ende wijn ende alle goet van deser erden ende salecheit des rijcs⁴⁾ wilt hi gelijc deilen ende hi en wilt niet met geliken arbeide cristus ioc dragen." Dit seit sente augustinus.

Sente ian guldemont in opere perfecto super matheo morali. 20. Hi berespt oec de leeke, die om ertsche onlede hen onsculdegen van der studiën der scrifturen. „Wat onscoude⁵⁾ es," seit hi, „der geenre, dats te verstande der leekere, die hen onsculdegen van der studiën der heileger scrifturen? Ic en ben," sprecht hi, de leeke, „geen moenc⁶⁾. Maer wat? Ic hebbe een wijf. Ic hebbe de sorge mijns huus ende mijne kinderen." Want dit es dat hen allen lett⁷⁾, want si wanen dat die gene allene sculdech sijn de godleke scrifturen / te lesene. Vele mere so behoefte diere⁸⁾, want de fol. 1^c. gene die in midden der werelt verkeerren of wandelen, si ontfanen alle dage wonden, ende die behoeven alre meest der medicinen." Dit seit sente Jan guldemont. Daer omme en eest den leeken niet verboden de heilege scrifture te lesene.

Item sente augustinus scrivende ten bruederen van der hermitagiën⁹⁾, die alle ongelettert waren, lettelt van hen wtge-

1) videlicet explicita cognitione eorum quae fidei sunt

2) Waerde is de Brabantse vorm voor woerde. (Hier boeken).

3) Grandis est confusio

4) regni felicitatem

5) responsio accusationum

6) Non sum, ait, monachus

7) obfuit

8) vos illis indigetis

9) Ad fratres de heremo

nomen, gelijc dat sente augustinus selve tuucht, hi vermaentse ter studiën der scrifturen, seggende tot hen: „Bruedere, suect in den scrifturen, hoe gi de gebode gods houden moecht, hoe gi den duvel in der woestinen¹⁾ verwinnen selt, hoe ghi penitencie omhelsen moecht, die cristus leerde; want dese dinge sal de cnecht gods altoes lesen ende vervullen.

Item de selve augustinus, in sijn boec van den geloeve ende van den werken, screef hi tot eenrande leeken²⁾, die erensteghe ondersuekers waren van godleker spraken³⁾, gelijc dat hi seit in diboec van retractaciën⁴⁾, daer hi sekerlec niet toe gescreven en soude hebben, maer bad bescouden⁵⁾ soude hebben van erensteghere ondersuekingen der scrifturen, hadde hi geloeft dat den leeken quaet oft ongeoorloeft ware de godleke scrifture lesen oft de godleke spraken te ondersuekene.

Item sente ieronimus, scrivende tot cellantiam, die niet allene leec en was, mer oec een wijf ende in huweleke gesett, hi vermaentse ter studiën der scrifturen, seggende te hare: „Di moet sijn vornemende sorge⁶⁾ de godleke wet te bekinne, daer du bi bescouwen moechs de iegewerdege exemple der heileghen, ende wat dat men doen sal, ende wat dat men scuwen sal, ende te lerene bi rade der selver godleker wet, ende sonderlinge tghemuede te vullerene met godlekere spraken⁷⁾, ende dat, dattu metten werke begheers te volbringene, dat altoes metter herten te gedinkene. Den volke, dat noch ruut oft nuwe was, ende den mensche die ter gehorsamheit ongewoene was, wert van den here bi moysenne⁸⁾ geboden, dat si teenen teekene van gedinkenessen, daer si gods gebode bi gedinken souden, ane allen vesen⁹⁾ van haren cleederen

fol. 14. hebben souden ingewevene of / genayde ciergeiden van purpure of van gheelre varuwen¹⁰⁾, op dat oec bi gevalle als de oegen herwert ende derwert sien souden, de gedinkenessen der hemel-

1) in heremo

2) ad quosdam laycos

3) divinatorum eloquiorum

4) in libro retratactionum

5) increpasset

6) Precipua tibi sit cura

7) implere divinis eloquiis animam (*In mijn afschrift staat: vusserene, maar dat zal wel verkeerd gelezen zijn.*)

8) per Moysen

9) fimbrias

10) habeant cum cocco iacinctini coloris insignia

schere gebode geboren worde. Ende daer na seit iheronimus: Hier omme moeten altoes de godleke scrifturen in de hande sijn, ende eenperlec moeten se in der gedachten gekeert werden ¹⁾. Dit seit iheronimus. Ende vele andere epistelen ²⁾ menigherande maechden ende weduwen ende in huweleke gesett, vermaent hi ende verwectse ter studiën der scrifturen.

Item sente gregorius, scrivende ten twee leeken maechden, dat was te barbam ³⁾ ende te eenre andere, setthi in dinde van der epistelen aldus: „Uwe presente oft hantgichten, de twee webben ⁴⁾, hebbic gherne ontfaen, maer nochtan bekint, want ic en wane niet dat het geboden was, mer gi suect lof van vremden arbeide ⁵⁾, die noch ter tijt masschien de hant noyt ten spinrocken en staect. Nochtan en bedrueft mi dit dinc niet, want ic beghere dat gi de heilege scrifture minnet te lesene, op dat ghi, als u de almechtige god den mannen te huweleke voegen sal, weten of bekinnen moecht, ende hoe dat gi sculdech selt sijn te levne ende uwe huus te disponerene ⁶⁾ of te regerene.

Item die selve sente gregorius seit, in de XIII^{ste} omelie in love dies heilechs gichtechs servulus ⁷⁾: al waest dat hi ongelic tert ende arm was ⁸⁾, nochtan plach hi boeke te coepene die hi hem lesen dede. Van sijnre kintscheit, seit hi, gregorius ⁹⁾, was hi gichtech; gheen letteren en kinde hi al bedalle ¹⁰⁾, mer hi cochte hem selven boeke der heileger scrifturen ende hi ontfinc alle religiose ter herbergen ende deedse vore hem sonder onderlaet lesen. Ende het geschiede dat hi de heilege scrifture volcomelec leerde, als te sijnre maten ¹¹⁾, als hi nochtan, also ic seide, te gronde ¹²⁾ gheen letteren en kinde. Dit seit sente gregorius. Het es pleyne ende oppenbaer dat dese servulus leec ende ongelettert was, ende dat hi boeke hadde, alsoet

1) et iugiter in mente volvantur

2) in pluribus aliis epistolis (*Lees dus: in vele*)

3) ad Barbaram

4) Xenia vestra, duas racanas

5) de labore alieno

6) disponere

7) paralitici servuli

8) licet illiteratus et pauper fuerit

9) (gregorius) *ontbr.*

10) nequaquam

11) quantum ad mensuram propriam

12) funditus

schijnt, in propere tongen ¹⁾, als hi, na dat sente gregorius fol. 2a. seit, / niet te gronde letteren en kinde, noch en conste lesen, mer hi deedse hem van anderen lesen.

Item johannes Crisostomus, super evangelio jo. morali XXXII°, spreckt aldus den volke toe ende seit: Scame wi ons ende scoffieren wi ons ²⁾ vort ane. Dwijf die vijf manne hadde ghehadht, ende samaritane was, also groten erenst ende studeringe maect si van leeringen ende den tijt van den dage ³⁾, dat si om gheen dinc daer af en sciet, noch en gheen ander dinc en verleidese of en ontracse van dier questiën die daer toe behorde; maer wi en vraghen niet van leeringen, maer van allen dingen simpelec, ende alsoet [ons] gesciet disponeren ⁴⁾ wi. Hier bi sijn alle dingen vergeten. Want segt mi: wie van u lieden, in huus wesende, heeft inden hande genomen een kersten boec, ende die dingen die in hande waren liet varen ende overliden, ende heeft de scrifturen ondersocht ⁵⁾? Sekerlec niemen en heeft dat te seggene. Maer teerlinge ende spelen ⁶⁾ selen wi vinden bi vele lieden.

Item de selve crisostomus, super matheum in opere perfecto morali II°, berespt sijn volc, dat si ydele sagen ⁷⁾ leeren, ende dat si verroeckeloesen de godleke scrifturen te lerene. Want hi seit: Wie van ulieden, die hier staen, beghert enen salm te lerene ⁸⁾, ofte wie mach seggen enech deel van godlekere scrifturen? En es niemen. Ende dit en es allene niet quaet, mer dat ghi van geesteleken dingen vallende ten duvelschen dingen, driftigere sijt of heetere dant vier ⁹⁾. Want ware dat yemen u onttecken woude duvelsche sagen ende liedekene ende hoerdoemleke melodie ¹⁰⁾, hi soudere vele vinden die die sekerleke dorsten souden ¹¹⁾ ende met vele weeldecheiden ¹²⁾ die boetsca-

1) in proprio ydiomate

2) verecundemur et erubescamus

3) tantum de dogmatibus fecit studium tempus diei

4) disponimus

5) et, que iniacent, pertractavit et scrutatus est scripturas?

6) aleas et cubos

7) carmina vana

8) ex pectore discere

9) igne vehementiores

10) dyabolica et metricalia melodias

11) cum certitudine hec scientes

12) voluptate

pen oft condigen." Dit seit crisostomus. Ende waerlecs heden-
daechs sijn vele leeke die eenperlec lesen in logenachtegen
boeken ende in fabulen van roelande ¹⁾, van den stride van
troyen, ende dies gelijks van onbequamen ende onnorborleken
fabulen ²⁾, dien sonder twivel salechlekere ware, dat si dien
selven arbeit bekeerden ³⁾ toter heilegher scrifturen te lesene
ende te / verstande.

fol. 2b.

Item die selve Johannes crisostomus, in de XI^{ste} omelie super
joanne, beghert ende vermaent tfolc, eer dat come ter kerken,
tselve ewangelium dat men dan lesen ende exponeren soude
in der kerken, yegelijc in sijn huus lese. Een gracie, seit hi,
willic eyschen van u allen eer ic ruere de waerde vander
ewangeliën, maer ghi en moet mi niet wernen oft ontseggen
dat ic eysche ⁴⁾. Want dat ic bidde oft eysche, dat en es noch
swaer noch lastelec of bordelec ⁵⁾, noch ic en neemt mi selven
alleene niet orborlec, mer u oec diet geeft ende u vele mere.
Maer wat eest dat ic eysche? Dat es, dat gi eens daechs in
de weke tselve visioen ⁶⁾ vander ewangeliën, diemen u lesen
sal, dat elc van u lieden die selve vore dese dage in sijn hande
nemende, thuus sittende, eenperlec lese, ende menechsens on-
dersuekende met erenstecheiden de dingen die daer inne be-
wonden sijn ⁷⁾ ende daer in liggen of verborgen sijn, die wel
ondersueke, ende merke, wat verborgen es, ende wat niet
verborgen en es of oppenbaer es, ende wat niet oppenbaer en
es, ende wat desen contrarie schijnt ⁸⁾. Want van selker stu-
deringen en sal ons noch u negheen cleene orborlecheit sijn.
Want sekerlec, wi en selen niet vele arbeids behoeven om
openbaer u te makene de cracht van dien dingen diemen seit,
als u thant tverstennesse gereet es, ende contgedaen wert de
kinnesse van dien waerden ⁹⁾. Ende gi selt scerpere ende dor-
sienlekere werden in deser manieren niet allene om te horene,

1) in libris de Rolandino

2) de aliis ineptis et inutilibus fabulis

3) adhiberent

4) antequam evangelica tangam verba ne renuat petitionem

5) grave et onerosum

6) visionem (*Preger*: divisionem? die Perikope?)

7) que iniacent

8) quid vero inmanifestum notet, quid autem horum contrarium
videtur — (?)

9) mente iam vobis familiari facta verborum horum cognitioni

noch allene om te lerene¹⁾, mer om andere menschen oec te instrueerne ende te lerene.

Item noch de selve johannes crisostomus, super johannem, berespt sijn volc, dat yegewelc ambachts man²⁾ met meerre sorfhertecheiden³⁾ hem selven van instrumenten sijnre const vorsiet dan van heiligen boeken. Hier bi seit hi aldus: „Hets oec noch ene andere alte onredelec occusoen⁴⁾ den genen die also trage sijn, ende ten riken eest bespottinge om dit ocsuun van exemple⁵⁾. Mer want ic vele armere sie mesdoen⁶⁾ eenperlec bi desen ocsune, soe soude ic hen gherne vragen, ofte elc van hen lieden en heeft volcomelec ende geheelec alle de instrumente der const, dies hi werelman es⁷⁾. Hier omme hoe en eest niet mere onbehorlec beclagen daermoede ende alle dingen doen, dat niegerincs geen beletsel en si⁸⁾, maer gi
fol. 2c. waert mere sculdech soe / groten orbore vrochtbaer te makene, ende die vore onlede ende dat vore armoede der dinge vore te settene⁹⁾. Dese ende vele desere gelike sett crisostomus te menegher stat van deser materiën.

Item Cesarius de bisscop van arelaten, settende een geheel sermoen¹⁰⁾ oft ene geheeke vermaninge van dusdanen boeken te lesene, onder vele andere seit hi aldus, in sine XIII^{de} vermaninge: „Bruedere, ic bidde, merct oft ic segge dat ghi wel wet. Wi bekinden oec enege coopmans, de welke, als si negeen letteren en kinden, so sochten si hen coomans die gelettert waren, ende doe si gheen letteren en kinden, als dandere screven, met haren redenen¹¹⁾ vercregen si hen selven grote gewinne. Ende oft si die negheen letteren en kinnen, hen selven hueren geletterde coomans, op dat si ertsch gelt gewinnen, du, so wie du best, die letteren niet en kinds, waer bi so en bidstu oec niet met prise ende met loene den genen die di

1) ad disciplinam

2) mechanicus

3) sollicitudine

4) occasio

5) ad divites derisio est pro hac exempli occasione (— Ergänzung felht?)

6) Quia vero pauperes multos hac abuti contingit

7) cuius unus quisque est operator

8) qualiter igitur non inconueniens causari inopiam (*Hiaat volgens Pr.*) sed omnia agere ut nullum usquam fiat impedimentum

9) occupationes et paupertatem rerum pretendimus

10) integrum sermonem

11) aliis scribentibus ratione sua

mach de godleke scripture overlesen, op dat du di selven daer ute gecrigen moechs de ewegeloene?" Ende daer na seit hi: „Hier omme biddic u, bruedere, ende vermane, dat ghi, so wie ghi sijt, die letteren kint, de godleke scripture dicwile herleest. Mer gi die des niet en kint, als dandere lesen, so horet met erenstegen oeren¹⁾ ende met aendachte." Vort seit hi: „Noch niemen van u en segge: Ic en kinne gheen letteren; daer omme en saelt mi niet geëyscht werden, so wat ic min van gods geboden voldoe. Dese ontscont es ydel ende onnorborlec, mijn lieven bruedere, want de godleke lesse, al eest dat een de letteren niet en kint, nochtan mach hise gherne horen. Mer die de letteren kint, hoe maecht sijn dat hi niet en vindt in de boeke, daer hi in herlesen mach de godleke scripture?" Dese ende vele andere waerde desere gelike seit cesarius.

Item in eenrande sente faustus omelie dbisscops, diemen in eenrande kerken pleecht te vertreckene²⁾. „De godleke lessen," seit hi, „gelijc also gi plaecht, hoert die gherne, ende herleesse in uwe huse, want waert dat sake dat iemen also onledech ware, dat hi vore den etene³⁾ ter godlekere scripture hem selven niet geven en mochte, hem en sal niet verdrieten in sijnre werscap oft maeltijt⁴⁾ yet vander godlekere scripture te lesene, op dat, also tleesch / metter spisen gevoedt werdt, de fol. 2^d. siele gevoedt werde metten waerde gods, op dat de mensche al de wtwendege ende de inwendege vander heilegere ende salegere werscap gesaedt werde oft opsta, vervullende dat, dat de apostel leert ende vermaent, seggende: weder ghi et oft drinct, doet al ter gloriën gods.

Item, gheliker wijs dat sente thomas de aquino seit, in secunda secunde inden XVII^{ste} questie in dierste argument: „De conste vander godleker wet werdt mere geboden in den nuwen testamente dan in doude, mer in doude testament worden den volke vele gebode oft vermaningen gegeven vander lessen ende vander studie der scripture. Alsoet oppenbaer es in deuteronomio, int VI^{te} ende in XI^{te} capittel⁵⁾ ende in vele anderen steden. Hier bi wert geseit int XI^{te} deuteronomio: „legt dese

1) intentis auribus

2) consuevit legi

3) ante refectionem

4) in convivio

5) et Deut. XII

waerde in uwer herten, ende hangtse teenen teekene in uwe hande, ende setse onder uwe oegen; leertse uwen sonen of kinderen, op dat sise herdinken, als du sits in dijn huus, ende du wandels inden wege, ende du ligs ende du opstaes. Ende du seltse scriven op de doerpele ende de doren ¹⁾ dijns huus, op dat dine ende dijne kindere iare gemenechfuldecht moeten werden." Tselve bina wert geseit int deuteronomio VI^{te} capittel. Seker, dese dinge en sprekt hi niet den clercken allene, alsoet pleyne es ende oppenbaer, ende alsoe thomas oec seit daer vore. Hier bi wt allen desen ende wt vele anderen diemen setten mochte, so eest genoeg oppenbaer, dat het niet verboden es den leeken de heilege scripture te lesene, om dies wille dat den leeken niet en betaemt oft verboden es de scripture te studerene.

Maer thant prueftmen dat hen niet en es ongeorloeft de boeke te lesene die in gemeinre spraken gemaect sijn, om dies wille want niet ongeorloeft en es de heilege scripture in gemeinre spraken oft tongen te lesene ofte te hebbene. Eerstwerf want alle de heilege scripture, dat es de bybele, was ierstwerf ende van beginne bescreven in haerre talen oft spraken, al waest in gramariën ²⁾, dien si ende om wies wille si bescreven was. Want also sente jeronimus getuucht in menegeranden epistelen ende prologen, alle doude testament dmeeste deel was fol. 3a. den hebreuschen ge/levert in hebreuscher tongen. Ende dies gelijc alle dnuwe testament was geleverd of gegeven in griexscher talen of spraken, wt genomen Sente matheus evangelie, dwelke want hijt den hebreuschen screef, so dicteerde hijt in haerre hebreuscher tongen, ende oec wt genomen Sente paulwels epistele ad hebreos, de welke hi oec aldies gelijcs om de selve sake in hebreuscher tongen bescreef. Ende selke seggen dat hi oec de epistele ad romanos in latine screef. Hier bi eest oppenbaer, dat de godleke scripture ierst gescreven was niet in latine, mer bad in der geenre talen dien si gegeven wert.

Item selke van den heiligen translateerden de heilege scripture ter geenre propere tale dien si predeecten. Want also Sente dorotheus scrijft, Sente bertholomeus de apostele predeecte dien van indiën, die hen oec dewangelium secundum matheum in hare proper tonge leverde oft gaf ³⁾. Ende dat selve leestmen

1) super postes et januas

2) in ydiomate eorum licet grammatico (Preger:?)

3) tradidit

van vele anderen heiligen. Mer dat en hadden si sekerlec niet gedaen, hadden si gewaent oft geloeft, dat ongeorloeft geweest hadde, de heilige scrifture in propere tonge te lesene.

Item de heilige scrifture es daeromme gekeert oft getrocken in latijnscher spraken, om dat si alle den anderen talen gemeindere¹⁾ es, niet daer omme, om dat selken menschen de scrifture verborgen sijn soude om de onwetentheit der spraken, mer bat om dat si gemeinlec allen menschen oppenbaer soude sijn. Hier bi so seit de werdege beda in de omelie van Sente matheuse, sprekende vander translaciën der ewangeliën, dat sente matheus sine ewangelie om te stichtene tgeloewe der ierster kerken, die van den hebreuschen volke vergadert es, in ebreeuscher talen bescreef of maecte, mer doe de kerke al de werelt dore gebreydt²⁾ wert, ende die grieken ende de barbaren vergaderden in enechheit des selfs geloefs, so hadden de biscope vanden geloeven erenstecheit³⁾, dat men tselve ewangelium oec translateren soude in griexscher ende in latijnscher spraken, geliker wijs dat si oec in latijnscher redenen bekeerden Sente lucas ende Sente marcs ende Sente ians ewangeliën, die de selve ewangelisten in griexscher tongen bescreven, na dat Sente Matheus / sine ewangelie in hebreeuscher tongen fol. 3^b. bescreven hadde, op dat alle natiën alde werelt dore die lesen ende verstaen mochten. Dit seit beda. Hier bi so volcht wel, dat het niet ongeorloeft en es de godleke screfture te lesene in een ander tale dan in latijnschere. Want si es daer omme in latine gekeert, op datse alle menschen, grieken ende barbaren, lesen ende verstaen mogen.

Item de godleke scrifture hebben de grieken in haer tale, dat es in griexscher, ende de hebreeusche in de hare, dat es in hebreeuscher, alsoet alle menschen kinlec es, ende alsoet oppenbaer es bi Sente Jeronimusse, in menegerande prologen ende epistelen ende sonderlinge in depistele tote somnam ende fretellam⁴⁾.

Item de caldeeussche hebben ende lesen de heilige screfture in caldeeusschere redenen, gelijc dat oppenbaer es bi Sente iheronimus in de prologe op Job, want ionathas oziels sone⁵⁾

1) generalius

2) dilata

3) curaverunt presules fidelium

4) ad Suniam et Fretelam

5) filius Aziel

screef alle doude testament in caldeescher redenen, de welke makinge¹⁾ also sere auctentijc es metten ioden, dat sise orbo-ren alse ene glose vanden werke der hebreeuscher waerheit, gelijc dat brueder claes van liere²⁾ seit in eenrande questie.

Item de godleke scrifture heeftmen in syrschere ende in araebischer talen. Want wt alselkere tongen translateerde Jhe-ronimus selken tijd, alsoet oppenbaer es in sinen prologe op jobs boec.

Item de godleke scrifture heeftmen in de goethssche tonge, want men seit int VIII^{de} boec der tripertiter hystoriën, dat wilflas, der gothen bisscop, bekeerde de heilege scrifturen in der gothen proper tonge.

Item aldies gelijcs heeft men de heilege scrifture in egyp-schere tongen, want met wat tongen soudē de heilege vaders in egypten de heilege scrifture lesen, die noch latijn noch griex en verstonden? Si en verstonden gheen latijn, want also Jan cassianus seit in[t] vierden boec vanden instituten der out-vaderen³⁾: Doe een brueder, die symon hiet, Sente pauwels epistelen in latine gescreven hadde, die gescreven boec en was te geenē orbore bequame dan te verberrene, want niemen van hen en verstont latijn. Ooc en verstonden si negeen griex, wantsi spraken cassiane alle ane oft toe bi enen bediedere⁴⁾, also ment heeft inder vadere collaciën, lutter wtgenomen die griex spreken consten. Ende nochtan so studeerden de heilege vaders in egypten in scithin⁵⁾ ende in tebayden sere studio-selec ende sere erenstelec de heilege scrifture. So waer bi men fol. 3^c. leest, / dat de abt moyses geleert was in allen letteren van egypten.

Item de Ruthenen⁶⁾ hebben die scrifturen die si ontfaen, dat sijn Sente pauwels epistelen, getranslateert in haerre propere talen, alsoet die gene seggen diet weten.

Item de slaven hebben propere teekene oft lettere, ende in haerre tongen al de scrifture. Ende dies gelijcs hebben oec de armene of die van armeniën. Ende eest masschien dat iemen erenstelekere ondersuect, hi sal vinden dat selve in alle tongen

1) que editio

2) Nicolaus de Lira

3) in quinto de institutis cenobiorum

4) per interpretem

5) Sythy (*Preger*: Sur?)

6) Ruthen

die onder den hemel sijn. Want doen de heilige geest gesonden wert in den apostelen, van allen natiën die onder den hemel sijn, so vergaderden religiose manne, ende elc van hen lieden hoerde dapostelen spreken na die tonge of in die tonghe daer hi in geboren was, teenen teekene dat cristus vermaert ¹⁾ oft geboetscaept soude werden in al de werelt ende in allen tongen of spraken. Hier omme, wat redene eest, dat in so vele tongen van geslechten georloeft es de heilige scrifture te lesene, ende niet in dietscher tonge?

Item vele grotere mannen hebben scrifturen gemaect in hare propere ghemeinne tonge, also effrem van syriën sine boeke maecte in sine gemeine tonge, also ment heeft in[t] VIII^{de} boec vander triptiter hystoriën, want daer seitmen: „Te desen tiden was effrem in edissen, ende in alexandriën dydimus. Ende effrem was gewoene oft geoeffent in de tonge van syriën ende sant ofte stortte ute rayen van graciën ²⁾, de welke, al waest dat hi niet en conste de griexsche tonge, nochtan berespte hi vele geleerde vanden grieken, ende bloette of maecte naect of oppenbaerde de crancheit alle der ongeloevegere quaetheit oft de quaetheit van allen heriten.”

Item int terde boec der kerkelekere hystoriën seitmen aldus: „Te dien tiden, doe vele heresiën pulluleerden ³⁾ oft opstonden of resen, Bardazenus ⁴⁾, een alte bescheeden of ondersceedenen man dyaletijc ⁵⁾ oft meester in logyken, screef boeke dyalogos iegen marcioene ende iegen vele andere ongeloevege oft heriten, die hi in sine propere tonge screef of maecte. Ende oec so sijn vele andere van sinen boeken, die sine discipulen in griexscher redenen bekeert hebben.

Item ten iersten: Eest dat den / leeken niet georloeft en es fol. 34. te lesene boeken die in gemeinre talen ghemaect of getranslateert sijn, ofte het es ongeorloeft, om dat het quaet es, ofte het es quaet, om dat het verboden es. Het en es niet ongeorloeft om dat het quaet es, want also soudt in hem selven naturlec quaet sijn, ende also soudt allen menschen quaet sijn; dats valsch. Want het es een grote hulpe ten goede, te wetene wat men doen sal, ende wat men laten sal, alsoet plein ende

1) promulgandus

2) spiritualis gratie radios emittebat

3) heresibus pullutantibus

4) Bardesanes

5) vehemens dialecticus

oppenbaer es van hem of in hem selven. Ende oec so en eest niet quaet om dat verboden es. Want men vindes niegerincs verboden, de heilige boeke in gemeinre spraken te lesene, noch in trecht noch in de heilige schrifture. Hier omme so volcht, dat het niet ongeorloeft noch verboden en es, boeke in gemeinre spraken te lesene, maer hets verdienlec ende lovelec.

Maer men seide in de antwerde van deser questiën: „op dat si negeene heresie oft ongeloefe oft dolinge in en hebben.” Want iegen de duutsche boeke, die ongeloefve articulen in hebben, es eenrande decretael ¹⁾, dat beghint *Ad apostolatus*, int welke dusdane boeke van ongeloefe versteken sijn oft verwoerden, ende geboden sijn te destrueerne, ofte te minste dongeloefve articulen die daer in sijn wt te roden ²⁾, maer goede duutsche boeke metten selven decretales te argueerne met prueven van contrariën sinne werden genoech gerecommendeert ende gedoecht ³⁾.

Ten anderen male was geseit: „op dat si van pleinre materiën tracteren,” om de gemein boeke, dats te seggene, de boeke die in gemeinre spraken gemaect sijn ⁴⁾, die van hoeger ende van groter materiën tracteren ⁵⁾, die en salmen den gemeinnen leeken, die niet sere begriplec oft verstendech en sijn ⁶⁾, niet vore leggen, maer boeke van slechter materiën als melc, na dat de apostel seit in dierste epistele ad corinthos in 3° cap^o, ende ad hebreos 4°: Waer bi dat Sente augustinus seit in dboec vander stat gods: „Men sal den apostel horen of gehorsam sijn, die gebiedt enen iegenwelken te / smakene na de mate des geloefs, want eest dat men een kindeken voedt na sine crachte, so wasset op, dat het mere begripen mach; maer eest dat het de crachte sijnre begriplecheit ⁷⁾ of ontfenckelecheit overgeet, so gebreket eert gewassen can.” Dit seit augustinus. Met welken augustinus crisostomus concordeert in opere imperfecto super matheum. XXI. Ghelikerwijs seit hi, crisostomus: „eest dattu enen kindekenne geefs ene brocke broets, om dat het

1) rescriptum quoddam apostolicum

2) abradi

3) boni autem libri teutonicales per idem rescriptum per argumentum a contrario sensu recommendantur seu permittuntur

4) libros vulgares

5) de materiis altis et arduis

6) qui ut communiter non sunt multum capaces

7) capacitatis

inge kinnebacken ¹⁾ heeft, het verworcht ²⁾ mere dant gevoedt werdt. Also dies gelijcs, eest dattu den onvolmaecten inden geloeve ende den kinde na den sinnen ³⁾ hoeghere mysteriën der wijsheit seggen wils, want hi den sin inge ⁴⁾ heeft, wert hi mere gescandalizeert, dan gesticht.

Item hier af scrijft Sente augustinus ten bruederen vander hermitagiën, de welke, alsoet geseit es, luttel wtgenomen, alle waren ongelettert: „Het es, seit hi, gescreven, mine alre liefste bruedere, dat wi niet spreken en souden hoege dinge gelijc de wise der werelt gloriërende. Want de prophete seit: En wilt niet menechfuldegen hoege dinge te spreken gloriende ⁵⁾. Dīt waert wert sonderlinge tot u gekeert, ghi die rustiers ⁶⁾ sijt, int bosch woenende.” Ende daer na seit hi: „Ende welke sijn dese hoege dingen, daer niet georloeft en es vele af te spreken, dan van gods almechteheit, dan van sijns eengeborens soens even euwecheit ⁷⁾, dan van des heilechs geests groetheit.” Ende daer na seit hi: „Och mine bruedere ende croene mijnre moeder ⁸⁾, en wilt niet ondersueken, dan also vele als u noet es ter salecheit. Ende wilt niet smaken, dan also vele alst behort te smakene. Want wat behoert te smakene, dan dat god drievuldech ende eenech es? Wat es u anders noot, dan vanden quade te daelne ⁹⁾ ende tgoede te doene? Wat es anders noot dan dat wi tgoede bekinnen ende tquade? tgoede, op dat wijt connen angripen of anveerden ¹⁰⁾; tquade, op dat wijt connen scuwen ende vlien ¹¹⁾?

Ende datmen den gemeinnen volke pleine ende slechte leere vore leggen sal, dat bewijst cristus, die doe hi sinen apostelen leeren sou/de, so clam hi op den berch: mathei V^o. Ende doe fol. 4b. hi den scaren predeken soude, doe daelde hi neder te velde: lucas VI°.

Ten derden male was geseit: „die van pleinre materiën opelec

1) angustas fauces

2) effocatur

3) in sermonibus

4) angustum

5) Gloriantes (*waarschijnlijk schrijffout voor: gloriëren.*)

6) rusticani

7) coeternitate

8) et corona mea

9) declinare

10) ut sciamus sapere

11) devitare

tracteren. Want het sijn eenrande boeke, die van pleinre materiën tracteren, maer niet opelec, maer mere donkerlec, als die boeke die van cristus incarnatiën, levne, ende sijnre doot tracteren, mer onder figuren ende geraetsele ¹⁾, aldat mense na den iersten luut der waerde niet en mach verstaen, mer si behoeven exposiciën ende ontcoepingen ²⁾ der mysteriën, ghelijc dat sijn vele boeke vanden oude testamente, der propheten boeke. ende andere. Item oec selke boeke vanden nuwen testamente, als apocalipsis, iohannis, ende dier gelike, de welke simple menschen niet en mogen te cuvene ende te bitene ³⁾. Want alselke boeke te verstane en es negeen middelbaer sorge ende behendicheit ⁴⁾, also sente augustinus seit int 4° boec van der kerstelekere leeringen.

Item huge van sente victors in sijn dydascalicon ⁵⁾, sprekende van verstennessen, ende van verborgenre exposiciën der scrifturen, seit: „O lesere, ic wille nochtan dattu wets, dat dese studie beghert oft eyscht niet trage ende plompe sinne, maer rike sinne oft verstennessen ⁶⁾, die also de subtylheit ondersuekende houden, dat si in onderscheedene de vroetheit oft de wijsheit niet en verliesen oft achter en laten. Want dese spise es vast ende starc of hert, ende en si dat si wel gecuuat werde, si en mach niet verswolgen werden. Hier bi seide de behoudere specialec sinen apostelen — jo. VI° cap^o — „vergadert de brocken of crumen die overbleven sijn.” Ende welc sijn de crumen, dan also Sente augustinus seit in de glose op dese stat ⁷⁾, diet volc niet eten en mochte. Daer omme versteet men eenrande verborgene verstennessen, die de menechte niet begripen en mach. Hier bi wat salmen dan anders doen, dan dat men de verborgendere waerde van verstennessen, die de menechte niet begripen en mach, den ghenen gheve die daer toe hebbelec sijn, ende andere menschen te lerene oec also dapostele waren. Dit seit Sente augustinus.

Ten vierde male was geseit: „Op dat si, na stijl van dicte-

1) sub figura et enigmatibus

2) enodacione

3) non sufficiunt terere et masticare

4) mediocris cura industriaque

5) *Hier staat in de tekst de volgende noot*: Nota. Dydascalicon es een maniere van sprekene des meesters tot sinen discipel.

6) non tardos et hebetes sensus sed matura expetere ingenia

7) in originali (marginali ?) super hoc loco

rene¹⁾, dat es te seggene, na maniere van sprekene, van den boeken der leeraren der heileger kerken niet / en discorderen." fol. 4c. Ende dat was daer omme geseit, om eenrande dietsche boeke, die enen nuwen, ongewoenen, onbehorleken, ydelen, besmetten of verkeerden maniere van sprekene hebben²⁾, die in de godlike scrifturen ende in den boeken der heiligen al te male ongewoene es. Ende selke van dien boeken sijn eggarde toe geintytuleert³⁾, als eggardus sermone etc. Ende alselke sijn den leeken herde sorgelec ende deerlec oft quetsselec of scadelec⁴⁾. Hier bi so leert dapostel te scuvene ydele oft besmette oft ondadege nuwecheiden van stemmen⁵⁾; ydele nuwecheit van stem es, also Sente augustinus seit super Joh. IV omelie⁶⁾, die niet en es na gemeine kerkeleke leeringe.

Ten vijften male was oec geseit: „op dat si van eendrachtcheiden van sinne⁷⁾ niet en discorderen van den boeken der heiligen." Want alle boeke die gescreven ende gemaect sijn, oft na ongewoenleke ende van vremder manieren van sprekene, oft oec die enen vremden sin hebben ende ongewoene leere, also dat yemen daer inne twivelen oft wankelen mochte, die boeke en sijn den leeken niet herde orborlec of profitelec, die niet ondersueken oft onderscheeden en connen, mer allene de waerde verstaen na den oppenbaren sin oft na luut der waerde. Hier omme seit Sente iheronimus, ad furia⁸⁾: „Na de heilege scrifture, seit hi, so lese der geleerdere menschen tractaten, oft der leeraren boeke, allene der gheenre, der welkere geloewe bekint oft oppenbaer ende kinlec es. Du en hebs geen noet gout in de modere⁹⁾ te suekene: wt vele margariten so kiese oft sueke ene margarite.

Item de selve jeronimus seit, ad aletham¹⁰⁾, van haerre dochter besettingen of levne ende ordinanchiën: „Inder gheenre tractate of boeke, inder gheenre sinne of verstennessen sal si

1) in stilo dictaminis

2) habentes prophanum et abusivum modum loquendi

3) intitulantur ab Egghardo

4) periculosi et nocivi

5) prophana vocum novitas.

6) sec. Augustinum super Joh. XVI

7) veritate sensus

8) ad Furiam

9) aurum in luto

10) ad Laetam (Tekst: Aletham) de institutione filie

of moet si delecteren, in der welkere boeke de goetheit of de puurheit des geloefs niet en wankelt of en doelt¹⁾.

Hier omme in den boeken, die in gemeinre spraken getranslateert werden, es herde scerpelec, ende alte behueddelec²⁾ te besiene, op dat si behorlec³⁾ ghetranslateert werden. Want dicwile so gevallet of gesciet daer inne dolinge in dusdane boeke, wt gebreke des onbehendechs of onbehueds translatuers⁴⁾, alsoet wt jheronimus waerde te menegher stat oppenbaer es.

Hier es gesolveert dese questie.

1) pietas fidei non vacillat
2) caute
3) debite
4) incauti translatoris